

БОЖХОНА ХИЗМАТИ ХОДИМЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ПРОФАЙЛИНГГА ОИД БЎЛГАН КАСБИЙ КУЗАТУВЧАНЛИК СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Мирзаакрам Собиржонович Қодиров

Божхона институти Қайта тайёрлаш ва малака ошириш факультети “Тил ва психологик тайёргарликни ривожлантириш” маркази катта ўқитувчиси

mirzoakram@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ҳозирги кунда дунё ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятида айнан миллий ва глобал хавфсизликни таъминлашда, хавфларни таҳлил этиш учун психология усулларида бири бўлган профайлинг технологиясидан кенг фойдаланилмоқда. Шунинг учун муаллиф ушбу мақолада божхона хизмати ходимлари фаолиятида профайлинг технологиясини қўллаётгани талаб этиладиган сифатлардан бири касбий кузатувчанликни шакллантириш масалалари ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: профайлинг, кузатувчанлик, кузатув, диққат, божхона хизмати ходими, қобилият.

FEATURES OF FORMATION OF PROFESSIONAL OBSERVATION QUALITIES RELATED TO PROFILING THE ACTIVITIES OF CUSTOMS SERVICE EMPLOYEES

ABSTRACT

Profiling technology, which is one of the methods of psychology for risk analysis, is widely used today in the activities of world law enforcement agencies, especially in ensuring national and global security. Therefore, in this article, the author discusses the formation of professional supervision, one of the qualities required for the use of profiling technology in the activities of customs officers.

Keywords: profiling, observations, surveillance, attention, customs officer, ability.

КИРИШ

Божхона хизмати – давлат хизматининг муҳим таркибий қисмларидан бири сифатида ташкил этилган. У мамлакатимизнинг иқтисодий манфаатлари

ҳимоясини таъминловчи идора ҳисобланади. Ватан ҳимояси осон иш эмас. Шу боис божхона ходимлари ақлан етук, жисмонан соғлом, ахлоқан пок бўлишлари лозим. Бунинг учун эса уларга, мутахассислик фанлари қаторида психология фанларини ўрганиш зарурати яққол кўзга ташланади. Замонавий кадрлар – малакали мутахассис сифатида ўзлигини, ўз қобилиятлари, индивидуаллиги, шахсий фазилат ҳамда хислатларини билиши, атрофидагилар меҳнатини оқилона ташкил этиши ва ижтимоий фойдали меҳнатнинг барча соҳаларида иқтидорли касб соҳиби бўлиб фаолият кўрсатиши шарт. Бу ўринда психология фанининг ўрни беқиёс.

Бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, гиёҳвандлик воситалари, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги божхона органлари олдида ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазифаларни кўймоқда [1].

Божхона постларидаги йўловчилар, транспорт воситалари, юкларнинг ҳажми ва иш юкламасининг юқорилиги товар ва транспорт воситаларини белгиланган тартибда тўлиқ божхона назоратидан ўтказиш имкониятини чегаралайди. Контрабандага қарши курашишни эса фақатгина объектлар бўйича мавжуд тезкор маълумотлар асосида ҳамда уларни ташувчиларни аниқлашнинг махсус усулларида фойдаланиш ҳисобига самарали ташкил этиш мумкин.

Гиёҳвандлик воситасининг кириб келиши хавфи юқори бўлган ҳудудлардан келаётган айрим йўловчиларни ҳамда юкларни алоҳида диққат-эътибор билан кузатиш, ташқи белгилари бўйича шубҳали шахсларга диққатни жамлаш, шубҳали жўнатувчи ёки юк қабул қилиб олувчига юборилган товарларни синчковлик билан текшириш зарур.

Чегаралар орқали контрабанда ашёсини, шу жумладан гиёҳвандлик воситасини олиб ўтаётган шахсларни аниқлаш учун ходимлардан ўта синчковлик, кузатувчанлик, диққатнинг барқарорлиги ва зийраклик талаб этилади.

Айтиб ўтиш лозимки, божхона хизматчиларининг касбий фаолияти мураккаб ва масъулиятли. Унинг самарадорлиги кўплаб омилларга, шу жумладан профессионал муҳим фазилатларнинг шаклланишига боғлиқ бўлиб, улар орасида профайлинг технологиясини қўллаган ҳолда профессионал кузатувнинг муҳим психологик техникаларини қўллаган ҳолда эҳтимолий

хавфга эга бўлган шахсни тутиш ҳам долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Божхона ходими чегара орқали ҳаракатланаётган ҳар бир йўловчини синчковлик билан кузатувдан ўтказиши лозим. Ходимлар психологик кузатишнинг психологик механизмларининг хусусиятларини билиши керак, бу одамларнинг ҳолатини ва ривожланаётган ҳолатларни таҳлил қилиш ва баҳолашнинг аниқлигига таъсир қилади, бу асосан билинар-билинамас даражада ишлайди.

Мақолада кузатувни ҳар хил фаолият турлари самарадорлигига муҳим рол ўйнайдиган профессионал муҳим сифат сифатида кўриб чиқилади. Мавжуд қарашларни умумлаштиришга, уларда кенг тарқалган нарсаларни таъкидлашга уриниш қилинган, унинг мавжуд талқинларнинг плюралиزمи (фикрлар хилма хиллиги) тўғрисида фикр юритилган.

Касбий кузатув божхона хизматчилар учун алоҳида аҳамиятга эга. Г.С.Никифоров ўз тадқиқотида профессионал кузатув тезкорфаолиятда зарурлигини таъкидлайди, қачонки, мураккаб ва тез ўзгарувчан жанговар вазиятда ҳар хил фактлардан вазифа нуқтаи назаридан энг муҳим ва муҳимлигини кўриш талаб этилади [6].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Сўнгги йилларда психологияда ҳам шахсларнинг психикасини аниқлаш учун кузатув методига кўп мурожаат этилмоқда. 1920-1930 йилларнинг ўзида ҳам кузатишга оид бир қанча китоблар таниқли олимлар томонидан (Ш.Бюллер, В.Штерн, А.А.Люблинская, Л.С.Выготский, Ж.Пиаже ва бошқалар.) ҳам ёзилган эди [7].

Сўнгги 50 йил ичида рўй берган психология методларининг ривожланиши кузатув методининг шаклланиши ва техникасига таъсир қилмай қолмайди. Экспериментал психология ва тестологиянинг ривожланиши, экспериментал, тест, анкета техникасини яратиш ва амалга ошириш йўллари — буларнинг барчаси, албатта, бугунги кундаги кузатиш услубига таъсир кўрсатди. Шунинг учун, психологияда кузатиш усули бўйича фундаментал ишлар мавжуд бўлишига қарамай (А.П.Болтунов [4], М.Я.Басов [3], Б.Г. Ананиев [2]), кузатув хусусиятларини тўлдириш мумкин ва унинг техникаси такомиллаштирилиши лозим иш, деб ўйлаймиз.

Бугунги кунда мутахассисларнинг эътиборини “одам-одам” тизимида ишлайдиган профессионал муҳим фазилатларидан бири сифатида касбий кузатувчанлик ҳам ўзига жалб қилмоқда.

Кузатувчанлик кундалик ҳаётнинг турли жабҳалари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ўзини қизиқиш, сезгирлик ва ижодкорлик каби шахсий хусусиятлар билан биргаликда намоён қилади.

Л.В.Зиминанинг кузатувлари натижаларига мувофиқ, кузатувни божхона ходимининг этакчи қобилятларидан бири сифатида алоҳида таъкидлайди. Кузатиш психиканинг мураккаб тизимининг элементи бўлиб, инсоннинг ақлий ҳаётининг турли жиҳатлари билан боғлиқ. Бу, бир томондан, визуал анализаторнинг сезгирлиги билан, иккинчидан, хотира ва фикрлашнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, шу билан бирга унинг ўтмишдаги тажрибаси, ҳиссий афзалликлар йўналиши орқали инсон психикасининг ажралмас таркибига киради [5].

Муаллифнинг фикрига кўра, божхона ходими ишида, нутқ риоя қилишнинг одамларга нисбатан намоён бўлиши ҳақида, бундан ташқари, бу касбнинг бир тури, бу эрда кузатувчанлик профессионал муҳим сифат сифатида қаралади. Психологлар ушбу турдаги касбларга риоя қилишнинг намоён бўлишининг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини аниқлайдилар.

Таниқли рус психологлариининг илмий нашрларида кузатувни ривожлантиришнинг аҳамияти шахснинг ўзига хос хусусияти, яхши ўқитилган мутахассиснинг сифатида қайд этилган. Кузатувчи кўпроқ нарсани кўради, чуқурроқ тушунади, чунки у объектлар, ҳодисалар, ҳодисаларнинг нозик, аммо муҳим белгиларини англайди. Бундай шахс аниқроқ хулосалар чиқариш, содир бўлаётган нарсаларни нозикроқ англаш қобилятига эгадир. Шахсий хусусиятга айланган кузатиш инсон ақлий жараёнларининг тузилиши ва мазмунини тиклайди. Кузатишнинг ривожланиши кўп қирралилиги шахсият шаклланишининг зарурий шартидир

МУҲОКАМА

Биз ўз тадқиқотимизни ташкил этишда, психологияда умум қабул этилган муаммони хал этишга оид бўлган босқичларни қўллашга ҳаракат қилдик ҳамда муаммони барча хусусиятларини эътиборга олган ҳолда, тадқиқот объектини танлаб олдик. Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг “Тошкент-АЭРО” ихтисослаштирилган божхона комплексида

хизмат қилаётган 60 нафар божхона хизмати ходимлари. Эмперик тадқиқотимизни ўтказишда 3 босқичга таяндик.

Биринчи босқич. Тадқиқотнинг назарий жиҳатларини ёритиш учун материаллари йиғилди.

Иккинчи босқич. Эмперик босқич саналиб, бунда тадқиқотда танлаб олинган методикалар ўтказилди.

Учинчи босқич. Тадқиқотимиздан олинган натижалар таҳлил этилди.

Божхона хизмати ходимларида профайлинг технологиясини шаклландиришни аниқлаш учун авваломбор улардаги куўзатувчанлик сифати жуда ҳам юқори ривожланган бўлиши керак. Кўплаб адабиётлар таҳлиliga кўра профайлинг билан шуғулланувчи ходимнинг диққатининг хусусиятлари авваломбор кучли ва барқарор бўлиши лозимлиги таъкидланганини учратдик. Биз ўз тадқиқотимиз давомида Ф. Гилбертнинг “Иш куни фотографияси” методикасини, Р.Бейлзанинг кузатиш жараёнида интеракция методикасини, Шульте жадвали, “Қора ва қизил Горбов - Шульте жадвали” ўзгарувчан эътиборни ўрганиш тести, “Адаштирилган чизиқлар” (диққатни жамлаш хусусиятини тадқиқ қилиш), “Мюнстерберг тести” (диққатни танловчанлигини аниқлаш учун мўлжалланган) каби методикалардан фойдаландик.

Биз тадқиқотимиз давомида божхона хизмати ходимларининг аввало диққатни жамлаш ва танловчанлигини ўрганиш мақсадида “Мюнстерберг тести”дан фойдаландик.

“Мюнстерберг тести” диққатнинг танловчанлиги ва жамланишини аниқлашга қаратилган психодиагностик тестдир. Тест XX аср бошларида немис-америкалик психолог Хюго Мюнстерберг томонидан ишлаб чиқилган. Ушбу синов учун 1934 йилда Лондонда халқаро сертификат олинган ва бу услуб ҳали ҳам жуда машҳур. Техникани яхши танловчанлик ва диққатни жамлашни, шунингдек, юқори шовқин иммунитетини талаб қиладиган мутахассисликлар учун профессионал танлашда қўллаш мумкин.

Ҳарфларнинг тасодифий кетма-кетлиги бўлган алифбо матни орасида сўзлар бор. Мавзунинг вазифаси бу сўзларни топиш учун иложи борича тезроқ топишдир. Топилган сўзлар белгиланади. Аниқ атама ва қисқартмалардан фойдаланмасдан номинатив бирликдаги отларни кидириш; агар сўзлар ўзаро кесишса ёки бир-бирига кирса, энг узун узунликдаги сўздан фойдаланинг. Метод диққатнинг танловчанлигини аниқлашга қаратилган.

НАТИЖАЛАР

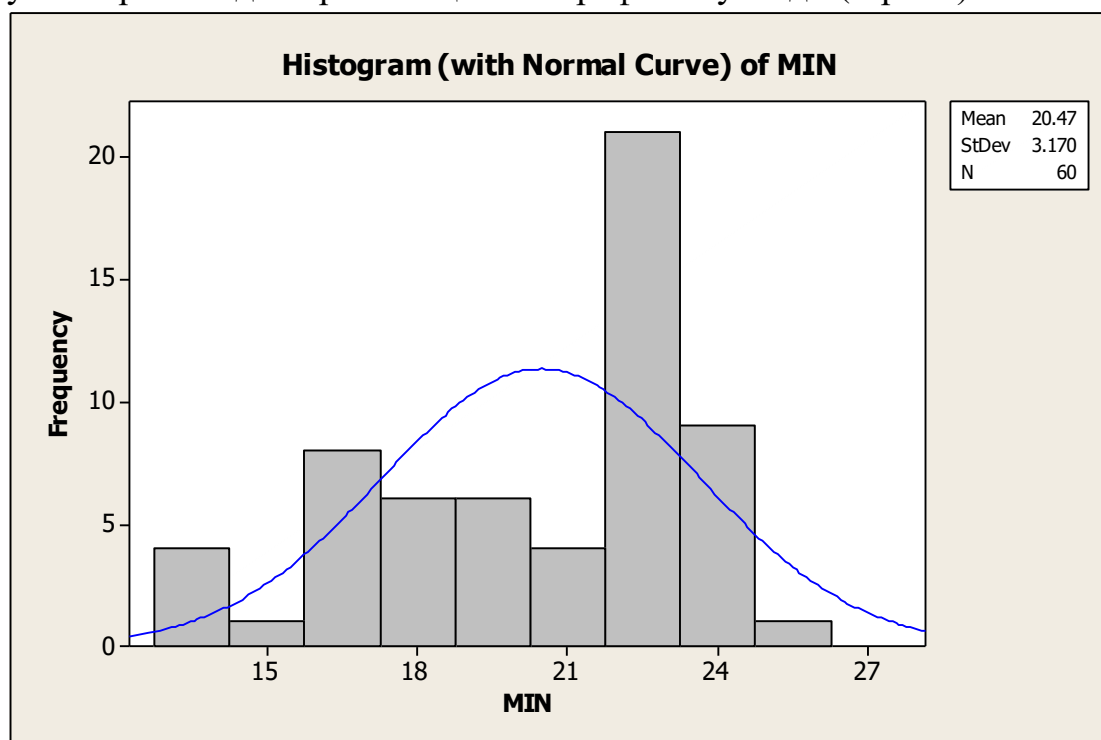
Биз тадқиқотимизни методикасини ўтказишни икки босқичда ўтказдик, яъни “Мюнстерберг тести”ни ўтказгандан сўнг ходимларнинг профайлинга оид билимоларини ва кузатувчанлик сифатларини ошириш учун психологик тренинг ўтказдик ва олинган натижалар ҳам тренингдан сўнг сезиларли даражада ортди. Қуйида тренингдан кейинги натижаларини келтириб ўтамиз.

1-жадвал

“Мюнстерберг тести”дан олинган натижалар

№	Ходимлар ёши ва сони	Юқори	Ўрта	Паст
1	20-30 ёш (25 нафар)	60	32	8
2	31-35 ёш (18 нафар)	72	22	6
3	36-40 ёш (10 нафар)	60	30	10
4	41-45 ёш (7 нафар)	57	42	1
5	Умумий сони(60 нафар)%	62	31	7

Маълумотлар асосида нормал тақсимот графиги тузилди (1-расм).

1-расм. “Мюнстерберг тести”дан олинган натижалар

MIN TAB дастури асосида маълумотларнинг вариацион таҳлили амалга оширилди.

2-жадвал

“Мюнстерберг тести” бўйича вариацион таҳлил натижалари.

№	Вариация кўрсаткичлари	Дикқатни жамлаш
1	Ўртачаси	20.467
2	Минимуми	13
3	Максимуми	25
4	Медианаси	22
5	Вариацион кенглик	0.4
6	Дисперсия	3.17
7	Стандарт четланиш	18

MIN TAB дастури асосида корреляцион жадвал тузилди. Унга кўра 20-30 ёшгача бўлган респондентларда кўрсаткич 0.16 га яхшиланган, 31-35 ёшгача бўлган респондентларда 0.29 га яхшиланган, 36-40 ёшгача бўлган респондентларда 0.55 га яхшиланган, 41-45 ёшгача бўлган респондентларда эса кўрсаткич -0.13га пасайган.

3-жадвал

“Мюнстерберг тести” бўйича олинган корреляция натижалари

	Натижа	МИН	20-30ёш	31-35ёш	36-40ёш	41-45ёш
Натижа	1					
МИН	0.905536	1				
20-30	-0.06407	-0.13622	1			
31-35	0.106354	0.087928	-0.55328	1		
36-40	-0.04844	0.004742	-0.37796	-0.29277	1	
41-45	0.002811	0.078172	-0.30715	-0.23792	-0.16253	1

Фишер ва Стьюдент мезонлари ҳисобланиб, ҳисобланган қиймат жадвал қийматлари билан таққосланган, жадвал қийматларидан катталиги аниқланган.

$$Y=0,788864877-0,17890504\min+0.160190533D_1+0.14D_2+0.04D_3+0.003D_4$$

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, тадқиқот гуруҳининг ИПТдан кейинги натижалари сезиларли равишда кўтарилди.

ХУЛОСА

Тадқиқот мавзуси бўйича олинган назарий ва эмпирик маълумотлар таҳлили қуйидаги илмий хулосаларга келишга имкон яратди:

Олинган натижалар таҳлили шуни кўрсатадики, ижтимоий-психологик тренинг қатнашчилари бошқа инсонларни яхшироқ ўқий олиш, зиддиятли вазиятларни таҳлил қилиш, ўз-ўзини назорат ва бошқаларга нисбатан бўлган ўз муносабатига таъсир ўтказа олиш малакасини, шунингдек, суҳбат олиб бориш техникаси, ўз нуқтаи-назарини баён қила олиш ва асослаш малакаларини маълум даражада эгаллаганликларини намойиш этдилар.

Ўрганилган илмий манбалар ва ўтказилган тадқиқот натижаларига мувофиқ қуйидаги хулосаларни беришимиз мумкин:

- кузатувчанликдаги диққат хусусиятлари тафаккур, идрок каби билиш жараёнлари билан боғлиқ.

- назарияни кўргазмали тарзда ташкил қилиш ходимлар диққат барқарорлиги ривожланишининг асосий шартларидан ҳисобланади;

- янги ишга жалб қилинганларда кузатувчанлик кўникмаларини ривожлантириш лозим;

- нарса ва ҳодисаларни ўрганишда ихтиёрий диққат шаклланганлиги уларда тафаккур жараёнини ривожланишига таъсир кўрсатади;

- диққат жараёни ходимларда билим, тушунча, тасаввурларини ҳамда ҳаётий билимларини ортишига туртки бўлади;

- ходимларда диққат хусусиятларида ёшга боғлиқ фарқлар кўзга ташланади;

- ходимларда ихтиёрий диққат ва диққат хусусиятларини ривожланиши идрок жараёнини такомиллашишида муҳим роль ўйнайди;

- диққатнинг психологик жиҳатларини ўрганишда шахс хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш лозим.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат божхона хизмати тўғрисида”ги Қонуни. <https://lex.uz/docs/4000640>
2. Ананьев Б. Г. Воспитание наблюдательности школьников. — Л., 1940.
3. Басов М. Я. Методика психологических наблюдений над детьми: Избранные психологические произведения. — М.: Педагогика, 1975.
4. Болтунов А. П. Практикум по теории психологических испытаний. — Л., 1927.
5. Зимина Л.В. Особенности метода наблюдения в практике таможенного психолога. Развитие профессионально важных психологических процессов у

специалистов таможенного дела // Актуальные проблемы психологической работы в таможенных органах Российской Федерации: Материалы науч.-практ. конф. психологов таможенных органов РФ. - М.: РИО РТА, 1996.-С. 77-81.

6. Регуш Л. А. Тренинг профессиональной наблюдательности. – Л., 1991

7. Регуш Л.А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. 2-е изд., переработанное и дополненное. — СПб.: Питер, 2008. С –5.